

Про самопричастя Святих Христових Таїн

Таїнство Євхаристії, або Причастя, є центральним Таїнством Церкви. Воно є способом поєднання нашої душі та тіла з Богом. Встановив його Господь Ісус Христос. Він сказав: «Я – хліб живий, який зійшов з небес; хто їсть цей хліб, житиме вічно; хліб же, який Я дам, є Плоть Моя, яку Я віддам за життя світу. Тоді юдеї почали сперечатися між собою, кажучи: як Він може дати нам Плоть Свою їсти? Ісус же сказав їм: істинно, істинно кажу вам: якщо не будете споживати Плоті Сина Людського і не питимете Його Крови, то не будете мати життя в собі. Хто їсть Мою Плоть і п'є Мою Кров, має життя вічне, і Я воскресну його в останній день. Бо Плоть Моя є істинною їжею, і Кров Моя є істинним питтям. Хто їсть Мою Плоть і п'є Мою Кров, в Мені перебуває, і Я в ньому. Як послав Мене Живий Отець, – і Я живу Отцем, – так і той, хто їсть Мене, житиме через Мене. Цей і є хліб, який зійшов з небес» (Євангеліє від Іоанна 6:51–58).

Син Людський встановив Таїнство Євхаристії на пасхальній вечері зі Своїми учнями – Тайній вечері – напередодні Розп'яття: «І, взявши хліб і воздавши хвалу, розломив і подав їм, кажучи: це є Тіло Моє, що за вас віддається; це чиніть на спомин про Мене. Також і чашу після вечері, кажучи: ця чаша – Новий Завіт у Моїй Крові, що за вас проливається» (Євангеліє від Луки 22:19–20).

З тих часів християни повторюють ці дії та слова, супроводжуючи їх молитвою. Це богослужіння отримало назву Євхаристії (грец. *Εὐχαριστία* – подяка), або Божественної літургії (грец. *Λειτουργία* – спільна справа). І хоч кожен з'єднується з Богом індивідуально, воля Божа полягає в тому, щоб люди не на самоті з'єднувалися з Ним, а разом: «Бо, де двоє чи троє зібрані в ім'я Моє, там Я серед них» (Євангеліє від Матфея 18:20). Так ми виконуємо одночасно дві головні заповіді – любові до Бога та любові до ближнього. Зібрання віруючих, об'єднаних вірою в Бога та любов'ю один до одного, святий апостол Павел називає Церквою – «Тілом Христовим» (Послання до Ефесян святого апостола Павла 1:23).

У наші часи віруючі причащаються Святих Христових Таїн під час Божественної літургії. Згідно з сучасним уставом у нашій Церкві звершується три види Божественної літургії – Іоанна Златоуста, Василя Великого та Передосвячених Дарів. У разі смертельної небезпеки православний християнин може викликати священника додому та причаститися вдома.

Нині миряни причащаються з рук священника чи єпископа, проте в історії Церкви був час, коли миряни могли приймати причастя й самі.

Самопричастя – це самостійне причастя християнина Святими Дарами, освяченими на повній Божественній літургії. Така практика виправдана у важких обставинах життя, в період гонінь на Церкву Божу, коли саме звершення Літургії стає або неможливим, або дуже небезпечною справою.

Що відомо про практику самопричастя з історії Церкви та її Святого Передання, з писань і настанов Святих Отців?

Самопричастя як явище церковного життя виникло за часів гонінь, хоча деякі дослідники вважають, що це апостольська практика. Так, святий мученик Іустин Філософ у своїй «Апології» (гл. 65) оповідає: «Після благодаріння предстоятеля та виголосу всього народу так звані у нас дякони дають кожному з присутніх долучитися хліба, над яким здійснено благодаріння, і вина та води, і відносять до тих, хто відсутній». Отже, крім церковного, було й домашнє причастя. Пізніше почали посилати Святі Дари здебільшого ув'язненим у в'язницях, сповідникам та хворим.

Тертуліан у листі до жінки – таємної християнки (гл. 5) – пише: «Невже чоловік не помітить, що ти потай з'їдаєш перед кожним прийомом їжі? А, коли він дізнається, що це всього лише хліб, що він у своєму невігластві подумає про тебе?».

Цілком чіткі вказівки на самопричастя є і в творах священномученика Кіпріана (+258). Між іншим, про одну християнку, яка відпала від віри під час гоніння, він розповідає, що ця жінка, «яка спокусилася недостойними руками відкрити ковчег свій, у якому зберігалася Святина Господня, була налякана вогнем, що вийшов звідти, і не посміла доторкнутися». Святий Григорій Назіанзін, блаженний Ієронім, святитель Кирил Олександрійський та інші церковні письменники теж одногослосно підтверджують існування у давнину такого звичаю. Неодноразово згадує про це і блаженний Іоанн Мосх у «Лузі духовному».

Святитель Василій Великий у листі до Кесарії, дружини патриція, пише: «А що нітрохи не небезпечно, якщо хтось під час гонінь, за відсутністю священника чи служителя, буває в необхідності приймати Причастя особистою своєю рукою, зайвим було б це і доводити, бо довготривалий звичай засвідчує у цьому самим ділом. Бо всі монахи, які мешкають у пустелях, де немає ієрея, зберігаючи Причастя в домі, самі себе причащають. А в Олександрії та Єгипті і кожен хрещений мирянин

здебільшого має Причастя у себе в домі і сам собою причащається, коли хоче. Бо коли ієрей одного разу звершив і подав Жертву, той, хто прийняв її як всецілу, причащаючись щодня, справедливо мусить вірити, що приймає і причащається від того, хто її звершив. Бо і в церкві ієрей подає частинку, і той, хто приймає, з повним правом тримає її, і так власною своєю рукою підносить до уст. Тому одну має силу, чи хтось приймає від ієрея одну частинку або раптом багато частинок».

Є свідчення про те, що самопричастя було і звичайною практикою давньої Церкви, звичайно ж, не замінюючи причастя за Божественною літургією.

Климент Олександрійський у творі «Стромати» (гл. 1) зауважує, що під час преломлення евхаристичного хліба, кожному з народу дозволялося віднести певну частину його додому: «Роздробивши Євхаристію за звичаєм, деякі [єпископи] пропонують кожному з народу самому брати частину її...». Отже, Крові причащалися з Чаші, а евхаристичний Хліб приймали до рук, і можна було взяти кілька частинок і, загорнувши в хусточку, понести додому, а там опустити у вино, яке, освячуючись від Тіла, ставало Кров'ю Христовою.

Святитель Григорій Богослов у надгробному слові на смерть його сестри Горгонії, розповідаючи про її чудесне зцілення, каже, що останнє відбулося після її самопричастя.

У житії преподобної Феоктисти (+881) оповідається: «Свята попросила мисливця, щоб той, якщо йому тільки станеться побувати на цьому острові знову, привіз їй частинку Передосвячених Дарів. Через рік мисливець знову прибув на острів і привіз невелику посудину з частинкою Святих Таїн. Свята Феоктиста зустріла Святиню у храмі, впала на землю і довго з плачем молилася. Піднявшись, вона прийняла посудину і з благоговінням і страхом Божим причастилася Тіла та Крові Христової».

Найчастіше практика самопричастя застосовувалася в житті монахів-анакоретів (пустельників). Відомий пам'ятник IX століття – «Орологіон за правилом лаври святого отця нашого Савви», що містить чин самопричастя монахів у келіях. А в XV столітті святитель Симеон Солунський говорить про самопричастя монахів, які зберігали Святі Дари в дарохранительницях. При цьому він припускає, що і миряни «заради великої потреби» можуть причащати вмираючих.

Звичай самопричастя, з яким пов'язується поява обідниці або чину зображальних як самостійної служби, існував досить довго. Підтримувався

він здебільшого монахами-самітниками, які подвизалися в пустелях, далеко від храмів. Автор розповіді з життя преподобного Луки Стирійського, описуючи звичай самопричастя пустельників, посилається на бесіду преподобного Луки з митрополитом Коринфа, якому приписує і короткий чин самопричастя.

Однак така практика була причиною багатьох зловживань, дійшло навіть до того, що миряни на підставі стародавнього звичаю, за яким могли самі причащатися вдома освяченими в церкві Дарами, захотіли також причащатися самі і в церкві, у присутності священнослужителів, які звершували Таїнство, яким виключно надано право причащати віруючих, як свідчить Тертуліан. З огляду на це зловживання Трулльський собор (691–692) своїм 58-м правилом засуджує мирян як за те, що власними руками, усупереч церковним розпорядженням хочуть торкатися Святих Таїн і самі причащатися, так і здебільшого за зухвалість їх привласнити собі право, що належить у цьому разі лише священнослужителям; саме тому правило піддає їх належній епітимії, щоб навчилися, як не повинно думати про себе більше, ніж дозволяє їм Святе Писання думати щодо церковної святині: «Ніхто з тих, хто перебуває в розряді мирян, нехай не подає собі Божественні Тайни, коли є єпископ, або пресвітер, або диякон. Той, хто посягає на щось подібне, як той, хто вчиняє проти чиноположення, на один тиждень нехай буде відлучений від спілкування церковного, врозумляючись тим не мудрувати більше, аніж належить мудрувати».

Самопричастя перейшло від греків до південних слов'ян і до Руської Церкви, де воно існувало до XVII століття включно (див.: Алмазов О. Таємна сповідь у Православній Східній Церкві).

Є згадка про самопричастя й у житіях святих нашої Церкви. У житті князя Михаїла й боярина Феодора Чернігівських розповідається, що єпископ Іоанн дав їм у дорогу до хана Святі Дари: «Він скинув з плечей князівську шубу і сказав: “Не загублю душі моєї, геть слава тлінного світу!” Поки носили відповідь його хану, князь Михаїл і боярин його співали псалми і причастилися Святих Дарів, наданих їм єпископом».

У синодальний період зберігання Святих Дарів у будинках парафіян та священнослужителів заборонялося. Про це є згадка в житті святителя Іоасафа Білгородського (1754). Коли святитель відвідав домівку одного священника, там він відчув невимовний трепет. На полиці між горщиками квітів він знайшов у папірці Святі запасні Дари. Колінопреклонно він молився перед святинею, а вранці позбавив негідного пастиря сану. Про це також згадується

в інструкціях для благочинних, які використовувалися в синодальний період. У них говориться: дароносиця із запасними Дарами не повинна зберігатися священниками в себе в будинках, і, коли потреба їх покличе до будинків парафіян заради причастя хворих Святими Тайнами, вони носили б їх на грудях у призначених для того дароносицях і виготовлених з пристойної матерії сумочках. Священники не повинні були тримати дароносиці зі Святими Тайнами у своїх будинках під загрозою суворого штрафу.

У ХХ столітті Православна Церква знову зіткнулася з гоніннями, і пастирі Церкви змушені були повернутися до практики самопричастя. Найперше це сталося під час обновленського розколу. У 1926 році єпископом Мануїлом (Лемешевським), який перебував у засланні в Соловецькому монастирі, був написаний протиобновленський катехізис під назвою «Совопросник православия», де знову порушувалося питання про самопричастя мирян. Про це йдеться в останньому розділі «Совопросника» «Умови існування Церкви в період гоніння на неї». Для більш чіткого розуміння змісту наведемо деякі з них.

Питання 135: Чи можна православному пресвітеру, раптово позбавленому обновленцями свого приходу і храму, без благословення правлячого єпископа (за адміністративною його відсутністю в єпархії) звершити у своєму домі літургію виключно з метою заготовити запасні Святі Дари, зважаючи на неможливість отримати їх з якогось найближчого округу?

Відповідь: Навіть має звершити, бо нічого у світі не може замінити шкоди душі людській, яка відійшла в інший світ без напуття Святими Тайнами. Але донести про це постфактум до відома православного єпископа (якого Бог пошле) для отримання благословення на майбутнє також потрібно, і до того ж якнайшвидше.

Запитання 136: За якої зовнішньої обстановки допустиме служіння літургії у приватному будинку?

Відповідь: Один православний священник, передчуваючи гоніння на Церкву, звернувся до приснопам'ятного митрополита Веніаміна, і той відповів йому, що під час гонінь благословляється звершувати літургію вдома, але так, щоб було менше небезпеки для святині: служити в малому облаченні – епітрахилі та поручах, посудина може бути звичайною, але ні на що інше не вживаною, найкраще склянка або велика чарка, блюдце або тарілка, щоб під час обшуку вони не звертали на себе увагу і щоб, у крайньому разі, їх можна було б розбити. Інший православний єпископ

говорив, що канонічно правильно вважати антимінсом простий плат, з вкладеними святими мощами та з написом архієрея, який благословляє звершувати на ньому Божественну літургію.

Запитання 139: Де і як зобов'язаний православний мирянин під час гоніння зберігати вручені йому Святі Тайни?

Відповідь: Взагалі знаходження та зберігання Святих Тайн поза храмом – вдома – церковною практикою забороняється. Однак під час гонінь на Православну Церкву кожен мирянин (незалежно від статі), відомий священникові своєю налаштованістю і благоговінням, який ревнує про благо Матері-Церкви, має йти назустріч роз'єднаним з ним пастирям, істинним сповідникам віри та її чистоти, і на їхнє прохання або за своїм почином зобов'язаний зберігати вдома цю велику Святиню в пристойному і сухому місці. Найкраще тримати Святі Тайни в мішечку з нашитим хрестом за іконами, у святому куточку житлової кімнати, по можливості підтримуючи незгасний лампадний вогонь перед Ними, як велику Святиню.

Запитання 140: За яких обставин і за яких відомих мінімальних умов ув'язненому у тюрмі пресвітеру дозволяється сповідувати і причащати Святих Таїн в'язнів, які звертаються до нього?

Відповідь: За будь-яких умов та будь-яких зовнішніх обставин.

Запитання 141: Як може мирянин без богослужбових книг і без сповіді причащатися Святих Таїн у в'язниці?

Відповідь: Заради потреби прочитати всі відомі йому напам'ять молитви, що відповідають моменту, і на його розсуд і потреби душі, а потім згідно з встановленою практикою самому причащитися.

Питання 142: Чим і як повинні втішатися клірики та миряни, які проживають у районах згуртованого обновленського розколу, якщо вони в умовах місцевого життя позбавлені на тривалий час можливості причащатися Святих Таїн й отримати їх?

Відповідь: Святі Тайни настільки необхідні для спасіння душі, що хоча б один раз на рік мирянин має здійснити подорож із розкольницького району до православного пастиря, не зупиняючись перед матеріальними витратами та витрачанням часу. Невозз'єднаному клірику втішатися немає чим, йому потрібно відмолювати гріх зволікання, їхати до православного єпископа і возз'єднуватися з Церквою. Православному клірику необхідно звершувати

літургії вдома. За відсутності антимінсу він зобов'язаний послати мирянина до православного єпископа, хоча б сусідньої єпархії, за платом з написом архієрея і загорнутою в нього частинкою святих мощей.

Питання 143: Як має вчинити православний мирянин, якщо заради потреби смертної під час гоніння, не маючи в окрузі жодного православного пресвітера, він позбавлений можливості причаститися Святих Таїн?

Відповідь: У питаннях-відповідях святого Никифора сповідника виражається думка, а в другому канонічному приписі святого Василя Великого прямо вказується, що такий чи така можуть самі собі преподати Святі Тайни (вочевидь, запасні, задалегідь приготовлені).

Єпископ Мануїл пише, що такий спосіб широко практикувався в Петроградській єпархії у найважчий момент її життя та боротьби з обновленством – з лютого по вересень 1923 року – до часу призначення в єпархію канонічного православного єпископа. Причому причащалися Святих Таїн в очікуванні арештів, репресій тощо, і не за смертною потребою, але для зміцнення своїх душевних і тілесних сил.

Отже, можна дійти таких висновків щодо практики самопричастя:

– самопричастя широко використовувалося під час гонінь на Церкву, коли люди не мали змоги причащатися на літургії в храмах або ж таємно священником у домі парафіян чи якомусь місці;

– самопричастя було звичайною практикою причастя Святих Дарів монахів-пустельників;

– чин Літургії Передосвячених Дарів укорінюється в практиці самопричастя, тобто причастя Освяченим Хлібом, принесеним з молитовного зібрання;

– у мирний час така практика припинялася і навіть була заборонена.

І хоч ми й причащаємося тепер лише з рук священника чи єпископа, нам не варто забувати давньої традиції самопричастя, адже, хто знає, можливо, нашій Церкві ще доведеться повернутися до неї, бо в церковній історії вже були і, можливо, ще будуть важкі часи, часи гонінь. І тоді досвід наших предків нам буде необхідний.

Оскільки практика самопричастя як така була винятковим явищем, молитовні чини, що містять вказівки на неї, нечисленні і досить різноманітні.

Найбільш пристосованим для цього є відомий богослужбовий чин зображальних, що містить молитвослів'я з Божественної літургії. Наведений нижче чин адаптований до надзвичайної ситуації необхідності самопричастя мирянином і може вживатися за часів переслідувань на канонічну Церкву Христову з благословення єпископа, наданого безпосередньо або через священника.

*архімандрит Анастасій (Панов),
викладач Сумської духовної семінарії*